

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ СЮЖЕТІВ ТА ОБРАЗІВ У ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню та осмисленню основних форм та способів інтерпретації традиційних образів та сюжетів у літературі ХХ століття. Зосереджено увагу на окремих проблемах та мотивах міфологізму ХХ ст., визначено особливості функціонування традиційних структур, аналізуються теми, які найбільш активно трансформуються.

Ключові слова: міф, традиційний сюжет, традиційний образ, міфологізм.

Традиційні сюжети та образи виступають могутнім чинником у формуванні та розвитку національних культур, літератур, вони впливають на засоби вираження, образність та стиль, символіку, метафоричність оригінального мистецтва. Геополітичні процеси та глобалізація у світі загострюють увагу до питання традиції у контексті європейського простору. Загальновідомі міфи і легенди перестають сприйматися у їх первісній семантиці, а зазнаючи впливу епохи-реципієнта, підлягають прямому чи опосередкованому осучасненню, що дає можливість для глибинного дослідження витоків розвитку цивілізації з їх проекцією на сучасність та аналізу сучасного стану загальнолюдської еволюції. Результатом цього є складний процес онтологічної й аксіологічної «перевірок» подієво-семантичних домінант традиційних структур. За досить конкретними і, на перший погляд, однозначними колізіями міфів і легенд знаходяться драматично суперечливий людський світ і вічність.

Автори ХХ століття активно звертаються до загальнокультурних традицій минулого, застосовуючи для їх трансформації численні форми та способи переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу. І хоча багато з цих форм та способів сформувалось ще в епоху античності, лише у ХХ столітті вони змогли повністю продемонструвати свій потенціал. Тому тема цієї статті є актуальною і теоретично важливою.

Метою дослідження є осмислення закономірностей функціонування традиційних образів та сюжетів у літературі ХХ століття, визначення основних способів та форм їх інтерпретації.

У ХХ столітті проявились повною мірою потенційні можливості рецепції сюжетно-образного матеріалу. Динамічність і драматичність цієї епохи виносять на перший план саме філософсько-етичні і морально-психологічні проблеми, які є актуальними для загальнолюдської цивілізації. Історія функціонування традиційних сюжетів у певній мірі нагадує еволюцію людства: кожна епоха вносила у них свої корективи-ідеї, світоглядні позиції, мотиви.

Саме загальновідомі сюжети надають найбільші можливості для узагальнення, універсалізації та очуження. Драматурги відходять від концентрації на дійстві, деталях та подробицях. На перший план висувуються не тимчасові проблеми та теми, а загальні – життя і смерть, вчинок і відповідальність за нього, війна і мир, свобода і залежність. Зокрема Кріста Вольф зазначає: «... Міфологія є надзвичайно багатоджерелами, це чудова нива, на якій можна надзвичайно вільно пересуватися» [2, 185].

Показовим є твердження, що «пафос міфологізму ХХ ст. не тільки і не стільки в зображенні здрібнення і потворності сучасного світу з цих поетичних височин, скільки у виявленні певних незмінних вічних начал, позитивних або негативних...» [4, 295]. Література цього періоду відзначається відновленням інтересу до міфу, що відображено у поезії (Йетс, Паунд), драмі (Ануй, Кокто, Жіроду, О'Ніл) та романі (Т. Манн, Г.Г. Маркес, М. Булгаков). Європейська література маніпулює традиційними образами і сюжетами, враховуючи сучасну науку і філософію, в той час як для країн третього світу характерним є використання місцевих фольклорно-міфологічних традицій.

Визначення А.С. Нямцу «Великий руйнівник» та «Великий творець» відображають неоднозначність глобальних трансформацій ХХ ст. [6, с. 37]. Особливістю функціонування традиційних сюжетів у цю епоху є «якісне переосмислення канонічних домінантних лейтмотивів традиційних образів, включення в їх змістову структуру сучасних філософських, етичних і психологічних теорій і концепцій, орієнтація на наукові уявлення про природу людини і багатство форм її вираження і реалізації в інтимно-особистісному і суспільному житті» [6, 37]. Зокрема в оповіданні Ф. Дюрренматта «Смерть піфії» міфологічні події набувають досить реалістичного звучання, з них знімається наліт казковості (так, Сфінкс із страхітливого чудовиська перетворюється у чарівну дівчину із нещасною долею), а філософським підґрунтям для твору стає теза, що люди можуть усвідомити не правду, а лише її віддзеркалення. Реалії ХХ ст. (війна у В'єтнамі) чітко простежуються у п'єсі К. Хаммеля «Янки при дворі короля Артура». Опираючись на ідею та зовнішню канву роману М. Твена, драматург НДР ставить казковий експеримент, завдання якого дослідити можливості так званого «третього шляху» розвитку суспільства. Невизначеність ча-

сового та просторового проміжку підкреслюється ремаркою автора: «Дія розпочинається у 1965 році у Південному В'єтнамі, продовжується у країні кельтів у 600-ті роки і завершується там, де розпочалось» [9, 249].

Сучасні письменники в своїх обробках часто звертаються до тих аспектів, що мало цікавили авторів протосюжетів та сюжетів-зразків (зокрема, наприклад, розгляд не факту, а мотивування вчинку Медеї в інтерпретації циклу про аргонавтів). «На відміну від попередніх епох, література ХХ ст. досить вільно трактує класичні зразки, розробляючи найбільш продуктивні шляхи їх переосмислення... При чому часто переосмислення протосюжета здійснюється в творі настільки глибоко і багатопланово, що важким є сам процес впізнання традиційного матеріалу...» [6, 16]. Показовим, наприклад, у цьому випадку є трактування міфу про Алкмену та Амфітріона, що демонструє високий ступінь переосмислення класичного сюжету, розробку в його контексті нових тем та проблем. На основі цієї традиційної структури яскраво демонструються процеси інтеграції в культурі, оскільки, «географічна розповсюдженість сюжету торкнулася країн, які досі не мали в літературі власних трактувань міфу: наприклад, латиноамериканських (Бразилія, Мексика) та центральноєвропейських країн (Чехія, Угорщина)» [3, 103]. Отже, міф збільшив зону свого впливу, завдяки країнам, що найбільш вільно «обійшлися» з його інтерпретацією. Зокрема, в трагедії Г. Фігейреду «Бог переночував у цьому домі» можна відзначити характерне нововведення – відсутність у дії богів, автор перелицьовує ситуацію, переодягаючи людей у богів.

До найбільш активних форм функціонування традиційних сюжетів у ХХ столітті можна віднести продовження, дописування, обробку, переказ, апокриф. Така форма переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу як продовження функціонувала в літературі з найдавніших часів, проте лише в літературі ХХ ст. вона отримала своєрідний «імперативний» статус. Відповідаючи на питання «Що було б, якби...», письменники по-новому інтерпретують загальновідомий сюжет, доводять його до логічного завершення з точки зору сучасної їм епохи. Література ХХ ст. створила продовження фаустівського сюжету (С. Альошин «Мефістофель», В. Гавел «Зваблення», І. Гендон «Три Маргарити»), античних міфів (Л. Мештерхазі «Загадка Прометея», В. Хільдесхаймер «Жертвоприношення Єлени»). Надзвичайно поширеними були пародійні або іронічні продовження класичних творів (У. Теккерей «Як продовжити Айвенго», Б. Сабат «Осінь пора хлопчаків»), булгаківського роману (Ю. Домбровський «Факультет непотрібних речей»). До одних з характерних особливостей дописування належить семантичне обрамлення, що створює тональність твору (Г. Горін «Той самий Мюнхгаузен») (детальніше див.: 6).

На відміну від продовження, така форма, як дописування, здебільшого не втручається в сюжетну схему зразка і робить її сучасною за рахунок відсутніх епізодів, більш-менш значного розширення намічених сюжетних ходів і ситуацій. «Для дописування ХХ ст. характерною є тенденція до поглиблення психологізації традиційних ситуацій, їх дійова конкретизація і побутова деталізація» (Х. Мюллер «Геракл-2» і «Геракл-5», А. Зегерс «Корабель аргонавтів») [6, 97]. Зокрема у п'єсі «Геракл-5» форма дописування надає сюжету реалістичного звучання, певним чином, робить його ближчим читачу за допомогою більшої реалістичності окремих епізодів. У твір вводяться інші міфологічні персонажі (Геба) та згадки про міфологічні ситуації (Сізіф) з метою спресувати традиційний матеріал, підкреслити універсальність сюжету. Використання цієї форми дає змогу на основі міфологічного матеріалу акцентувати цілком сучасну проблему забруднення навколишнього середовища, проблему суті людського буття.

В основі створення апокрифів лежить якісне «вивертання», переосмислення сюжету (Г. Панаас «Євангеліє від Іуди», К. Чапек «Розп'яття», Г.Е. Носсак «Орфей»). Генеральною тенденцією ХХ століття є «підкреслена відмова від нормативності, пошук парадоксальних сюжетних ходів і мотивувань, зближення традиційних структур з національно-історичними і духовними реаліями ХХ ст., акцентування звичайності, «серединності» персонажів, які ідеалізувала багатовікова літературна традиція» [7, 19]. Апокрифізація відомих традиційних структур у літературі ХХ століття дає змогу переакцентувати класичний матеріал, наповнити його сучасною проблематикою.

Авторами ХХ ст. активно використовується цілий ряд прийомів, що служать переосмисленню традиційних сюжетів, наприклад, порівняння традиційних образів, перенесення їх семантики на імена історичних, наукових і культурних діячів різних епох і народів (наприклад, Л. Андреев у «Смерті Гулівера» порівнює Л.М. Толстого з Гулівером).

Інший прийом – «сюжет у сюжеті» (поряд з принципом «стягнення часових рамок») – дає можливість сучасним літераторам співставляти віддалені культурно-історичні епохи, реалістично-життєвоподібну і умовну форми усвідомлення проблем сучасності, оцінити сьогодення з точки зору вічності (М.О. Булгаков «Майстер і Маргарита», Д. Апдайк «Кентавр»).

Значні зміни в характеристиці легендарно-міфологічних і євангельських структур відбуваються внаслідок застосування такого прийому, як зміна оповідного центру (Л. Юлленстен «Мемуари Каїна», Х.Л. Борхес «Безсмертний»), де «варіативність типів повідомлюючого дає поштовх до семантичної багатозначності і морально-психологічної трансформації класичного матеріалу,

багатосторонньої розробки його змістового плану, створення нових характеристик та установок» [6, 104]. У деяких творах право на свою розповідь, версію подій зумовлюється забуттям людьми ніби-то істинних подій (В. Хільдесхаймер «Жертвоприношення Єлени»). Важливу роль при цьому відіграє категорія «фрустрації пам'яті», що корегує процес згадування та надає йому вибірковості (А. Франс «Прокуратор Іудеї»).

Нетрадиційного звучання міфологічним структурам надає прийом маски, зокрема, у п'єсі П. Хакса «Амфітріон» він створює додаткову емоційно-психологічну напругу твору. Проте, різноманітні форми, прийоми обробки і переосмислення традиційних сюжетів і образів здебільшого зустрічаються в своїй сукупності, оскільки, навряд чи можна зустріти традиційну структуру, що у своїй трансформації відображала б один з наведених прийомів (форм).

Соціокультурна специфіка минулого століття визначила цілий ряд актуальних для трансформації тем і мотивів; зокрема тема амбівалентності індивідуального і свідомості; пересторога людству (на основі есхатологічних міфів і сюжетів) (Г. Каттнер «Суцільні неприємності», Г. Грасс «Щуриха»). Соціальні катаклізми зумовили інтерес до церковного, канонічного матеріалу. «Літературні міфи», що базуються на цьому сюжеті, намагаються конкретизувати побутовий і моральний контексти сюжетів. Домінантою цих інтерпретацій є драматизація формально однозначних структур і психологізація загальновідомих схем, створення багаторівневої системи онтологічних і морально-психологічних мотивувань. Моделювання євангельського світу зумовлює підвищений інтерес до персонажів Старого та Нового Заповіту, мотивація та вчинки яких якісно переосмислюються (Ф. Дюрренматт «Пілат», Г. Даніловський «Марія Магдалина»). Письменники ХХ ст. прагнуть зрозуміти біблійний світ, наповнити його національно-історичними і предметно-побутовими реаліями (М.А. Булгаков «Майстер і Маргарита»). Процес «апокрифізації» цього матеріалу відображено, наприклад, у п'єсі П. Хакса «Адам і Єва». Так, автор розробляє в творі мотиви еволюції людства, розглядаючи гріхопадіння перших людей не як трагедію, а як природний поступ людства. Парадоксальність викладу цього матеріалу полягає у прямому благословенні Богом вчинку Адама та Єви: «Вы правы. Следуйте своим путём» [8, 398]. Біблійний матеріал апокрифізується і в п'єсі Ф. Дюрренматта «Портрет планети», де осмислення історії людства виноситься за межі формальних часових і топографічних координат. Незвичайною вже є сама форма твору, що нагадує кінематографічну техніку швидкого монтажу. Біблійні імена персонажів твору (Адам, Єва, Каїн) підкреслюють універсальність та загальнолюдське значення, поставлених автором проблем (це і екологічна катастрофа, і тема війни, наркотиків). Показовим є те, що самі боги беруть участь у всіх сценах, вони ніби-то розігрують перед людством найжахливіші сторінки його життя, але одночасно і дають шанс світу на виживання. Цікавість до даного матеріалу дала змогу для створення в літературознавстві терміну «літературні євангелія».

Надзвичайного поширення у літературі ХХ ст. набули «авторські міфи», які трактуються як «ситуації, образи і мотиви літературних творів, які внаслідок первинної міцності, вміщеної в них структурно-змістової доміанти стали активно використовуватись іншими авторами і в процесі функціонування набули своєрідної культурологічної міфологізації» [6, 158]. Основою багатьох літературних творів цього періоду став роман М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» (Б. Олдісс «Звільнений Франкенштейн», К. Ішервуд і Д. Бачарді «Франкенштейн: Те, що було насправді»). На основі цього роману письменники ХХ ст. розробляли такі проблеми як «акт творіння і його результати», «людське і надлюдське».

Продуктивною в інтерпретаціях ХХ століття є опозиція «життя-смерть», що відтворюється в образах вурдалаків, вампірів, відьм, Дракули, зомбі (Д. Руссо «Ніч живих»). Тема зомбі в дану епоху споріднена (в певній мірі і зумовлена) з ситуацією євангельського Лазаря (Л. Андреев «Еліазар», В. Хольбайн «Ворог роду людського»). Сучасна література на основі цієї тематики розробляє мотив протистояння духовного і тілесного.

Література ХХ століття привертає увагу до внутрішнього світу людини, що усвідомлює нові аспекти життя та робить крок до цілковитої самореалізації. Традиційні образи та сюжети використовуються в якості формальних структур, які заповнюються новою проблематикою. До особливостей функціонування легендарно-міфологічних структур у цьому часовому проміжку належить те, що вони, зберігаючи національну своєрідність протосюжету, спрямовані на інтернаціоналізацію своїх формально-змістових характеристик, що зумовлене загальновідомістю та універсальністю їх звучання. Відповідно для переосмислення сюжетно-образного матеріалу література цього періоду активно використовує численні форми і способи (зокрема, продовження, дописування, обробки, перекази, апокрифи), які дають нові змістові можливості, виносячи на перший план актуальну проблематику з точки зору її зв'язку з глобальними процесами еволюції людства, зосереджуючи увагу на моральному підґрунті вчинків і підтверджуючи продуктивність використання традиційних образів та сюжетів для сучасних інтерпретацій.

Список використаних джерел

1. Верхарн Э. Стихотворения. Зори. Метерлинк М. Пьесы / Э. Верхарн. – М.: Худ. лит., 1972. – 608 с.
2. Вольф К. Миф и образ / К. Вольф // Вопросы литературы. – 1999. – Июль-Август. – С. 178-185.
3. Драненко Г.Ф. Життя античного міфу в літературі / Г.Ф. Драненко. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 226 с.
4. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М.: Наука, 1976. – 407 с.
5. Нямцу А.Є. Загальнокультурна традиція у світовій літературі / А.Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 1997. – 223 с.
6. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.
7. Нямцу А.Е. Легендарно-мифологические структуры в славянских и западно-европейских литературах: учеб. пособ. / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2001. – 208 с.
8. Хакс П. Пьесы / П.Хакс; [пер. с нем.; послесл. Э. Венгеровой; общ. ред. А. Карельского]. – М.: Искусство, 1979. – 503 с.
9. Хаммель К. «Рим, или Второе сотворение мира» и другие пьесы: сборник / К. Хаммель; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1982. – 333 с.
10. Frenzel Elisabeth. Stoffe der Weltliteratur: Lexikon dichtungsgeschichtl. Längsschnitte / E. Frenzel. – Stuttgart: Kröner, 1983. – 886 S.

Summary. This article is devoted to the investigation and comprehension of the basic interpretation forms and ways of traditional images and topics in the literature of the 20 th century. The attention is also given to the individual mythological subjects and grounds of this century. The functioning features of traditional structures are determined and the subjects which can be transformed are analyzed.

Key words: myth, traditional plot, traditional image, mythologism.

Отримано: 19.09.2012 р.

УДК 821.161.2.09:94(477.43)

А. О. Хоптяр

РОДИНА ГРІНЧЕНКІВ І ПОДІЛЛЯ: ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ

У статті розглядаються явища творчих зв'язків та громадської націєтворчої діяльності родини Грінченків на Поділлі у контексті культурного життя України перших десятиліть ХХ століття, які характеризуються прагненням усебічного національного становлення та розвитку української мови, культури та науки.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський Державний український університет, фінансовий фонд, українські видавничі спілки, українська література, національна мова.

Українська літературна критика минулого століття протягом довгого часу спочатку російсько-імперського, а потім радянського культурного панування була позбавлена можливості об'єктивно та цілісно оцінити вагу літературного спадку та громадської націєтворчої діяльності багатьох українських митців у процесі розвитку національної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте уважний та аналітичний літературно-критичний погляд кінця ХХ – початку ХХІ ст. не оминає творчий доробок Б. Грінченка, М. Грінченка (Марії Загірньої) та Н. Грінченка, які своєю подвижницькою літературною та громадською працею сприяли усебічному збагаченню української літератури та становленню національної самосвідомості

Водночас цікаві аспекти творчих зв'язків родини Грінченків з Кам'янець-Подільським Державним Українським Університетом залишились поза увагою літературознавців та істориків, висвітлення яких і постає у дослідницькому фокусі нашої статті.

Отже, метою статті є огляд творчих контактів Б. Грінченка та Марії Загірньої з Кам'янець-Подільською науковою спільнотою, що прямо чи опосередковано сприяло розвитку та становленню Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, а отже поліпшенню загальної національно-культурної ситуації в Україні перших десятиліть ХХ ст.

Серед літературознавчих праць, нарисів та спогадів про творчість Б. Грінченка, що позначили злам століть та першу половину ХХ ст., особливо виділяються наукові розвідки І. Фран-